

Joanna Szczutkowska

Współpraca kulturalna Polski z Jugosławią w dziedzinie kinematografii w latach siedemdziesiątych XX wieku

ABSTRAKT: Tekst poświęcony jest współpracy filmowej między Polską Rzeczpospolitą Ludową (PRL) i Socjalistyczną Federacyjną Republiką Jugosławii (SFRJ) w latach 1971-1980. Omawia jej podstawy formalne, cele oraz zasadnicze formy na tle uwarunkowań politycznych i w szerszym kontekście stosunków kulturalnych. Prezentuje najlepiej rozwijające się obszary kooperacji (wzajemny udział w imprezach i festiwalach filmowych, obecność filmu polskiego w telewizji jugosłowiańskiej) oraz jej najbardziej „dotkliwe luki” (rozpowszechnianie filmu polskiego w kinach SFRJ, koprodukcje). Artykuł w dużej mierze opiera się na materiałach archiwalnych, pochodzących z Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie.

Słowa kluczowe: Polska, Jugosławia, PRL, SFRJ, współpraca kulturalna, kinematografia.

„**P**erspektywy dalszego rozwoju współpracy kulturalnej polsko-jugosłowiańskiej są dobre. Jugosławia jest krajem, w którym stale wzrasta liczba odbiorców wartości kulturalnych. Stara przyjaźń do Polski, wysokie uznanie dla naszej narodowej przeszłości, powszechne przeświadczenie, że naród polski tę przyjaźń i szacunek odwzajemnia – zapewniają życzliwe przyjęcie w kulturze wszystkiego co cenne i postępowe”¹ – pisał w lutym 1975 r. radca Ambasady PRL w Belgradzie Antoni Mirek-Oлча. Zainteresowanie kontaktami z Polską Rzeczpospolitą Ludową (PRL), generalnie niechętniej „brataniu się” z państwami bloku wschodniego Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii (SFRJ), podbudowane sympatią, jaką darzyli kulturę polską Jugosłowianie (w niektórych kręgach społeczeństwo wyrażało wręcz fascynację Polską), z pewnością sprzyjały roz-

¹ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (dalej: AMSZ), Departament Prasy, Współpracy Kulturalnej i Naukowej (dalej: DPWKN) 10/79, w. 15, Obecność kultury polskiej w Jugosławii.

wojowi współpracy kulturalnej we wszystkich dziedzinach². Celem niniejszych rozważań jest zaprezentowanie stosunków kulturalnych PRL i SFRJ w dziedzinie kinematografii w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia. Międzynarodowa współpraca filmowa zajmowała w tym czasie ważne miejsce w polskiej polityce kulturalnej, a Jugosłavia znalazła się w grupie państw, z którymi rozwój kontaktów interesował władze w sposób szczególny³. Podejmując próbę syntetycznego odtworzenia jej przebiegu z perspektywy rządzących, jako podstawę źródłową obrano materiały zgromadzone w Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, a także kilka dostępnych w obiegu naukowym opracowań poświęconych polsko-jugosłowiańskiemu związkowi filmowemu.

Zakres kontaktów kulturalnych obu krajów wyznaczyła *Umowa o współpracy kulturalnej między Polską Rzeczpospolitą Ludową i Federacyjną Ludową Republiką Jugosławii*, podpisana w Belgradzie dnia 6 lipca 1956 r. i wprowadzana w życie dzięki programom wymiany kulturalnej (art. 6). Regulacje odnoszące się do filmu stanowiły, że obie strony będą popierać „współpracę i wzajemną wymianę” w tej dziedzinie (art. 1), ułatwiając „wymianę filmów naukowych, artystycznych i dokumentalnych” (art. 2, pkt. 7). Zgodnie z umową, współpraca instytucji kinematograficznych miała przebiegać „na podstawie bezpośredniego porozumienia samych tych instytucji obu Krajów, a w granicach uprawnień określonych obowiązującymi przepisami” (art. 5)⁴.

Ogólnie można stwierdzić, że z perspektywy rządzących polsko-jugosłowiańskie kontakty kulturalne w latach siedemdziesiątych rozwijały się pomyślnie, czemu sprzyjały korzystne uwarunkowania polityczne⁵. Jak pisze Ewa Bujwid-Kurek, w tym czasie nastąpiła „ponowna stabilizacja i pogłębiona współpraca dyplomatyczna obu państw” i jest on „imponujący” (szczególnie pierwsze pięciolecie) jeśli chodzi o „kilkakrotne spotkania «przyjaźni»”⁶. Wymiana przebiegała więc „w dobrym

² AMSZ, DPWKN 13/83, w. 5, Plan pracy Działu Kultury Ambasady PRL w Belgradzie na rok 1978.

³ Szerzej J. Szczutkowska, *Polityka kulturalna PRL w dziedzinie kinematografii w latach 70., Bydgoszcz 2014, s. 258 i n.*

⁴ DzU 1957 nr 20, poz. 99, s. 205-207, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=W-DU19570200099> (dostęp: 20.12.2015).

⁵ Szerzej na temat współpracy kulturalnej PRL i SFRJ w latach 70. zob. J. Szczutkowska, *Kulturalna saradnja Poljske i Jugoslavije sedamdesetih godina XX veka, [w:] Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, ur. M. Pavlović, A. Zaćmiński, D. Bondžić, Beograd 2015, s. 397-414.*

⁶ E. Bujwid-Kurek, *Stosunki polsko-jugosłowiańskie w świetle układów sojusznicznych i wzajemnych spotkań dyplomatycznych w latach 1946-1975, [w:] Polska i Jugosłavia w stosunkach międzynarodowych po II wojnie światowej. Relacje wielostronne i wielopoziomowe, red. M. Pavlović, A. Zaćmiński, Bydgoszcz 2014, s. 122, 124.*

klimacie politycznym⁷. W licznych dokumentach sporządzonych na przestrzeni dekady w celu oceny przebiegu współpracy kulturalnej podkreślano jednak, że przebiegała ona w inny sposób niż z pozostałymi „bratnimi” krajami, w „trudnych warunkach”, związanych przede wszystkim z decentralizacją, wzrastającą samodzielnością republik, brakiem stabilnej sytuacji finansowej instytucji i organizacji kulturalnych. Ponadto dostrzegano elementy charakterystyczne dla wymiany z krajami kapitalistycznymi i chodzi tu przede wszystkim o chęć promowania przez stronę jugosłowiańską twórczości, która przynosi zyski⁸. W kontekście niechęci do utożsamiania się z blokiem państw socjalistycznych można przywołać stanowisko ambasadora Jugosławii Włada Maleskiego. W rozmowie z ministrem spraw zagranicznych Stefanem Olszowskim, przeprowadzonej 23 lipca 1973 r., zwrócił on uwagę na pewne zjawiska negatywne w ogólnie pozytywnych stosunkach dwustronnych, związane m.in. z brakiem dostatecznego respektowania „odrębności Jugosławii od krajów wspólnoty socjalistycznej”. Zauważył on, że „w filmie dokumentalnym o Grobie Nieznanego Żołnierza występują spośród krajów socjalistycznych tylko tow. tow. Breżniew i Kosygin, a nie ma wzmianki o tow. Tito, który też składał wieniec. Sprawia to wrażenie, że towarzysze radzieccy reprezentują wszystkie kraje socjalistyczne”. Ponadto, zdaniem ambasadora, „w filmie telewizyjnym *Nadzieje Europy* traktującym o okresie II wojny światowej nie było wzmianki o Jugosławii⁹”.

Niezależnie od trudności wynikających – zdaniem strony polskiej – ze sposobu zarządzania kulturą w Jugosławii, umowę kulturalną z 1956 r. starano się realizować. W oficjalnej notatce resortu spraw zagranicznych, sporządzonej w połowie dekady, zwracając uwagę na problemy tkwiące „w złożonych warunkach zarządzania kulturą Jugosławii, a przede wszystkim we wzrastającej decentralizacji i samodzielności republik oraz reorganizacji aparatu zarządzającego kulturą”, jednocześnie skonstatowano: „Polska w wymianie kulturalnej z Jugosławią jest na II miejscu po ZSRR w ilości przekładów, prezentacji filmów, przedstawień teatralnych, udziału w kongresach naukowych. Ogólnie oceniamy, że perspektywy rozwoju współpracy kulturalnej z Jugosławią są dobre. Stało się to dzięki nowemu klimatowi stworzonemu we współpracy międzypartyjnej i międzyrządowej oraz przez wymianę wizyt na najwyższym szczeblu¹⁰”.

⁷ AMSZ, Departament I (dalej: Dep. I) 18/76, w. 4a, Notatka dotycząca realizacji umowy kulturalnej między Polską i Jugosławią (I półrocze 1971).

⁸ AMSZ, DPWKN 30/80, w. 12, Sprawozdanie i ocena realizacji Programu współpracy kulturalnej między PRL i FSR Jugosławii na lata 1974-1976; Polsko-jugosłowiańska współpraca kulturalna, opr. P. Piątkowskiego z 12.04.1977 r.

⁹ Notatka z rozmowy z ambasadorem Jugosławii tow. V. Maleskim w dniu 23.07.1973 r., [w:] *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1973*, red. P. M. Majewski, Warszawa 2006, s. 381-382.

¹⁰ AMSZ, DPWKN 11/77, w. 14, Notatka dot. współpracy kulturalnej z Jugosławią.

Zgodnie z postanowieniami umowy z 1956 r., polsko-jugosłowiańska współpraca kulturalna w dziedzinie kinematografii rozwijała się w ramach bezpośredniego porozumienia Naczelnego Zarządu Kinematografii z „Jugoslavija filmem”¹¹. Jej główne cele stanowiły: wymiana pracowników kinematografii i zapoznanie się z techniką filmową, wymiana materiałów informacyjnych, zakup i wyświetlanie filmów fabularnych i dokumentalnych, organizowanie premier filmów (z udziałem delegacji filmowych) wraz z towarzyszącymi im wystawami plakatów filmowych i fotosów oraz konferencji prasowych, udział swoich przedstawicieli w krajowych i międzynarodowych festiwalach filmowych, odbywających się w Polsce i Jugosławii w charakterze uczestników lub obserwatorów, świadczenie usług filmowych w zakresie artystycznym i techniczno-produkcyjnym, podjęcie koprodukcji, rozwój współpracy między szkołami filmowymi, współpraca Stowarzyszenia Filmowców Polskich i Konferencji Pracowników Kinematografii Jugosławii¹².

Jeśli chodzi o realizację wymienionych celów, z dotychczasowych ustaleń wynika, że zdecydowanie najlepiej rozwijała się wymiana uczestników i obserwatorów na festiwalach filmowych, a także obecność polskiego filmu w jugosłowiańskiej telewizji (na ten temat w dalszej części tekstu). Niezbyt imponująco przedstawiały się osiągnięcia w zakresie koprodukcji. W efekcie współpracy Wytwórni Filmowej „Czołówka” i jugosłowiańskiej wytwórni „Zastava-film” wyprodukowano w 1972 r. film dokumentalny pt. „W otchłani podziemia” o Polaku walczącym w szeregach partyzantki titowskiej Tadeusza „Tomo” Sadowskim¹³. W tym samym roku „wstępny kontakt” nawiązały Studio Filmów Rysunkowych w Bielsku-Białej z wytwórnią „Zagreb-film”¹⁴. Jeśli zaś chodzi o fabułę, w 1977 r. w koprodukcji polsko-jugosłowiańskiej nakręcono „Zapach ziemi” („Miris zemlje”). Autorem zdjęć do filmu wyreżyserowanego przez Dragovana Jovanovicia był Wacław Dybowski, scenografii Jan Grandys, a muzyki Czesław Niemen. Za montaż odpowiedzialna

¹¹ AMSZ, Departament Informacji i Współpracy Kulturalnej (DIWK) 15/76, w. 10, Program współpracy w dziedzinie oświaty i kultury między Polską Rzeczpospolitą Ludową i Socjalistyczną Federacyjną Republiką Jugosławii na lata 1970 i 1971; AMSZ, DIWK 54/75, w. 19, Realizacja programu współpracy kulturalnej między Polską i Jugosławią w 1970 r.

¹² AMSZ, DPWKN 11/77, w. 14, Program współpracy kulturalnej między Polską Rzeczpospolitą Ludową i Socjalistyczną Federacyjną Republiką Jugosławii na lata 1972 i 1973; Program współpracy kulturalnej między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Socjalistyczną Federacyjną Republiką Jugosławii na lata 1974-1976.

¹³ Również jako „Tomo” – J. Szczukowska, *Polityka kulturalna PRL...*, s. 55. W internetowej bazie filmu polskiego zamieszczony pod tytułem „Tomo” – <http://www.film Polski.pl/fp/index.php?film=4217956> (dostęp: 02.01.2016).

¹⁴ AMSZ, DPWKN 30/80, w. 12, Sprawozdanie z realizacji współpracy kulturalnej między PRL i SFR Jugosławii w 1972 r.

była Krystyna Komosińska. W filmie wystąpiła Grażyna Szapołowska. Wspólna produkcja zespołu „Profil” oraz „Avala Film” okazała się porażką frekwencyjną. W okresie od premiery w maju 1978 do końca 1979 r. obejrzało go zaledwie 49 tys. widzów. Notabene, swoje miejsce w historii kinematografii jugosłowiańskiej ma Jerzy Kawalerowicz, któremu powierzono reżyserię włosko-jugosłowiańskiego filmu pt. „Magdalena” („Maddalena”, 1971)¹⁵.

Słabo przedstawiała się też sfera wymiany usług artystycznych i techniczno-produkcyjnych, na którą przeanalizowane opracowania pionu kulturalnego resortu spraw zagranicznych nie zwracają uwagi. Nie można jednakże zapomnieć o operatorze Jerzym Wójciku, który trafił do Serbii w drugiej połowie lat sześćdziesiątych, a w analizowanej dekadzie wykonał zdjęcia do filmu Dragovana Jovanovicia pt. „Dziewczyna z gór” („Devojka sa kosmaja”, 1972) czy też o aktorkach zaangażowanych do produkcji jugosłowiańskich, takich jak: Małgorzata Potocka (Kalija w filmie Kirila Cenevskiego pt. „Jad”, 1975) i Alicja Jachiewicz (Ora w zrealizowanej w 1975 r. „Pasji według Mateusza” Lordana Zafranovicia)¹⁶.

Ważne miejsce w kontaktach obu kinematografii zajmowała organizacja uroczystych premier, pokazów i „dni filmu” z udziałem delegacji filmowców. W Jugosławii w 1972 r. gościł m.in. reżyser Jerzy Kawalerowicz i aktor Stanisław Mikulski¹⁷. Zgodnie z informacją zawartą w Sprawozdaniu z realizacji współpracy kulturalnej między PRL i SFR Jugosławii w 1972 r. nie odbyły się jednak ani w Jugosławii, ani w Polsce uroczyste premiery filmowe z okazji świąt narodowych, ponieważ „strona jugosłowiańska uważa imprezy tego rodzaju za przestarzałą formę kontaktów filmowych i niechętnie skłania się do ich realizacji”¹⁸. W Jugosławii zorganizowano natomiast przegląd najnowszych filmów polskich, co miało związek z pobytem w Polsce przywódcy SFRJ Josipa Broz Tity w dniach 19-23 czerwca 1972 r.¹⁹ Warto dodać, że marszałek Tito po obejrzeniu w czasie wizyty w Polsce filmów „Wyzwolenie” oraz „Ostatni akord” wydał decyzję, aby „w ramach współpracy między armiami obu krajów oraz kultywowania wspólnych tradycji bojowych” na terenie jednostek wojskowych w Jugosławii wyświetlać polskie filmy

¹⁵ Z. Biegański, *Kino puli specjalnej. Filmy jugosłowiańskie na ekranach kin Polski Ludowej*, [w:] *Polska i Jugosławia w stosunkach...*, s. 261-262; J. Szczutkowska, *Polityka kulturalna PRL...*, s. 306, 325.

¹⁶ P. Pająk, *Andrzej Wajda a kino serbskie*, [w:] *Polska i Jugosławia w stosunkach...*, s. 292; Z. Biegański, op. cit., s. 261.

¹⁷ AMSZ, DPWKN 11/77, w.14, Sprawozdanie z wykonania planu działalności Wydziału Kultury, Nauki i Oświaty Ambasady PRL w Belgradzie w roku 1972.

¹⁸ AMSZ, DPWKN 30/80, w. 12, Sprawozdanie z realizacji współpracy kulturalnej między PRL i SFR Jugosławii w 1972 r.

¹⁹ Ibidem; A. Skrzypek, *Dyplomatyczne dzieje PRL w latach 1956-1989*, Pułtusk – Warszawa 2010, s. 194.

wojenne²⁰. Z innych inicjatyw, obchody 500-lecia urodzin Mikołaja Kopernika w Belgradzie w 1973 r. uświetniła uroczysta premiera filmu Ewy i Czesława Petelskich pt. „Kopernik”, która odbyła się 24 kwietnia w kinie „Jadran” z udziałem reżysera i odtwórcy roli tytułowej Andrzeja Kopiczyńskiego²¹. W 1973 r. w ramach obchodów 30-lecia powstania SFRJ zorganizowano w Warszawie prapremierę epopei partyzanckiej Stipe Delicia pt. „Sutjeska” z udziałem delegacji filmowców jugosłowiańskich²². Z okazji rocznicy proklamowania socjalistycznej Jugosławii telewizja polska wyświetliła też dramat wojenny Antuna Vrdoljaka „Tam, gdzie rośnie zielony bór” („U gori raste zelen bor”, 1971)²³. Sytuacją sprzyjającą „poszerzeniu i umocnieniu polskiej obecności kulturalnej w Jugosławii” były obchody 30-lecia PRL, w których programie znalazły się m.in. uroczyste pokazy filmów fabularnych²⁴. Ich bogaty i różnorodny wybór był zasługą nie tylko ambasady, ale także instytucji krajowych, takich jak Film Polski oraz Komitet ds. Radia i Telewizji. Jedną z wiodących imprez było spotkanie ambasadora Janusza Burakiewicza z przedstawicielami środowisk twórczych w Belgradzie, połączone z projekcją filmu „Droga VI Zjazdu”²⁵. W 1974 r. z okazji 30-lecia PRL odbył się w Zagrzebiu Tydzień Filmów Polskich, a w 1975 r. przy współpracy Fimoteki w Belgradzie zorganizowano Przegląd Filmów Polskich²⁶. 26 maja 1975 r. z okazji 30 rocznicy „zwycięstwa nad faszyzmem” Konsulat Generalny PRL w Zagrzebiu zorganizował w Centrum Kultury i Informacji specjalny pokaz filmów: „A jednak Warszawa”, „Kierunek Berlin”, „Ścieżkami partyzantów Jugosławii”²⁷. W listopadzie 1977 r.

²⁰ D. Szwandrok, *Stosunki polsko-jugosłowiańskie w latach 70. XX wieku*, t. 1, Rzeszów 2015, s. 586 (praca doktorska opublikowana i dostępna do pobrania na stronie: <http://repozytorium.ur.edu.pl/handle/item/1193>). „Ostatni akord” (1969) to film dokumentalny Mariana Duszyńskiego o udziale Armii Polskiej w ostatniej fazie działań wojennych. Dokument wyprodukowały Wytwórnia Filmowa „Czołówka” i Telewizja Polska – „Ostatni „akord”, <http://filmpolski.pl/fp/index.php?film=422334> (dostęp: 02.01.2016).

²¹ AMSZ, Dep. I 5/78, w. 4, Obchody 500-lecia urodzin M. Kopernika w Jugosławii w I-m półroczu 1973 i kilka wniosków; J. Szczutkowska, *Kulturna saradnja Poljske...*, s.402.

²² J. Szczutkowska, *Polityka kulturalna PRL...*, s. 308.

²³ D. Szwandrok, op. cit., s. 584.

²⁴ AMSZ, DPWKN 11/77, w. 14, Notatka dot. współpracy kulturalnej z Jugosławią.

²⁵ AMSZ, DPWKN 10/79, w. 15, Sprawozdanie działu kulturalnego Ambasady PRL w Belgradzie z działalności w roku 1974.

²⁶ B. Płaza, *Kultura zbliża narody. O współpracy kulturalnej Polski z zagranicą w latach 1945-1976*, Warszawa 1978, s. 141; AMSZ, DPWKN 30/80, w. 12, Sprawozdanie i ocena realizacji Programu współpracy kulturalnej między PRL i FSR Jugosławii na lata 1974-1976.

²⁷ AMSZ, DPWKN 10/79, w. 15, Notatka Konsulatu Generalnego PRL w Zagrzebiu z 15 czerwca 1975 r. przesłana do wicedyrektora DIWK W. Klaczyńskiego; J. Szczutkowska, *Kulturna saradnja Poljske...*, s. 406.

z inicjatywy klubu filmowego „Moša Pijade” zorganizowano w Zagrzebiu tydzień filmów polskich²⁸. Pokazy filmowe (m.in. dla studentów i turystów) organizował też Wydział Kulturalny Ambasady PRL w Belgradzie. Dla przykładu, w 1975 r. staraniem pionu kultury zorganizowano projekcję filmu „Potop” w kinie Domu Omladiny w Belgradzie²⁹. Z oficjalnych opracowań wynika, że także ta dziedzina współpracy filmowej nie została do końca właściwie zrealizowana. Oceniając jej przebieg za rok 1972, w materiałach Departamentu Informacji i Współpracy Kulturalnej wnioskowano: „w celu rozszerzenia i pogłębienia współpracy możliwe i celowe jest podjęcie prac przy produkcji wspólnych filmów oraz zorganizowanie «Dni filmu polskiego» w Jugosławii i «Dni filmu jugosłowiańskiego w Polsce»”³⁰. Z kolei w innym opracowaniu można przeczytać, że: „Pokazy polskich filmów współczesnych mogły by być organizowane rok rocznie w stolicach republik i ważniejszych ośrodkach kulturalnych – na zasadzie porozumienia między kinematografiami obu krajów”³¹. Prawdopodobnie polepszeniu kontaktów sprzyjać mogły spotkania przedstawicieli obu krajów przy okazji narad szefów kinematografii krajów socjalistycznych, jednakże w przypadku delegacji jugosłowiańskiej „regułą stała się absencja”³².

Jeśli chodzi o zakup i wyświetlanie filmów, w sytuacji braku całościowych opracowań dotyczących statystyk obecności filmów na ekranach kin PRL i SFRJ w latach siedemdziesiątych, realizacji trudnego zadania badawczego podjął się Zdzisław Biegański, który ustalił, że w Polsce w latach 1971-1980 wyświetlono 66 filmów jugosłowiańskich, przy czym wiele z nich kierowano do wąskiego rozpowszechniania w dyskusyjnych klubach filmowych³³. Problematycznie przedstawiała się kwestia rozpowszechniania polskich filmów w kinach w Jugosławii. Mimo że zakup polskich filmów fabularnych, telewizyjnych i krótkometrażowych wzrósł w latach 1971-1975 do kilkunastu rocznie³⁴ i odnotowywano „ożywie-

²⁸ Ibidem, sygn. 30/80, w. 12, Pismo klubu filmowego „Moša Pijade” do Konsulatu Generalnego PRL w Zagrzebiu; Claris nr 6 z Zagrzebia (2.02.78).

²⁹ AMSZ, Dep. I 16/77, w. 4, Sprawozdanie organizacyjne Ambasady PRL w Belgradzie za rok 1971; AMSZ, DPWKN 30/80, w. 12, Sprawozdanie z działalności pionu kultury Ambasady PRL w Belgradzie w roku 1975.

³⁰ AMSZ, DPWKN 11/77, w. 14, Współpraca kulturalna.

³¹ Ibidem, Realizacja programu współpracy kulturalnej między PRL i SFRJ na lata 1974-1976.

³² Z. Biegański, op. cit., s. 255, przypis 21. Na temat narad szefów kinematografii krajów socjalistycznych zob. też: J. Szczutkowska, *Polityka kulturalna PRL...*, s. 280.

³³ Z. Biegański, op. cit., passim.

³⁴ AMSZ, DPWKN 10/79, w. 15, Aktualne zagadnienia polityki kulturalnej SFRJ w dziedzinie współpracy z zagranicą. W 1971 r. zakupiono i wyświetlono w Jugosławii 8 filmów fabularnych, w 1972 r. – 6 filmów fabularnych i 16 telewizyjnych, w 1973 r. – 2 filmy fabularne, 8 krótkometrażowych, 8 seriali telewizyjnych, w 1974 r. – 7 filmów fabularnych, 5 krótkometrażowych, 9 seriali te-

nie kontaktów” w tym zakresie³⁵, w omawianym okresie nie były one w zasadzie prezentowane w skomercjalizowanych kinach w Belgradzie, na których repertuar wpływały w dużym stopniu upodobania widowni³⁶. Tę niekorzystną sytuację Ambasada PRL w Belgradzie sygnalizowała od początku dekady. W notatce z 23 lipca 1971 r. napisano: „Za ważną i pilną sprawę uważamy uregulowanie ze stroną jugosłowiańską sprawy rozpowszechniania filmu polskiego w Jugosławii. Dotychczasowy stan wg naszego rozeznania jest alarmujący i nie powinien być przez nas nadal tolerowany, tym bardziej, iż dystrybucja filmu jugosłowiańskiego w Polsce odbywa się w szerokim zakresie. Jak sygnalizowaliśmy, filmy polskie w ogóle nie są wyświetlane”³⁷. W nieco później sporządzonym sprawozdaniu można przeczytać: „W sieci publicznej kin filmy polskie nie były wyświetlane – co naszym zdaniem nie jest w porządku i wymaga interwencji ze strony polskiej /NZK/ wobec jugosł. partnera”³⁸. W kolejnym zanotowano: „Jakkolwiek w roku bieżącym nastąpiła znaczna poprawa we wzajemnych stosunkach filmowych polsko-jugosłowiańskich /wzrost zakupu polskich filmów/ – to sprawa rozpowszechniania naszych filmów w Jugosławii pozostawia jeszcze wiele do życzenia. Wiąże się to niewątpliwie z faktem, że w Jugosławii kina same decydują o doborze repertuaru i zwolnione są z prowadzenia sprawozdawczości. W rezultacie czego – o obecności filmów polskich na jugosłowiańskich ekranach decydują kierownicy kin. Wzrost więc zakupu polskich filmów nie jest jednoznaczny z faktem, że filmy te zostaną udostępnione publiczności jugosłowiańskiej /a jeżeli nawet tak – to nie wiemy w jakim zakresie/”³⁹. Kwestię rozpowszechniania polskich filmów w Jugosławii podjęto też w czasie rozmowy marszałka Sejmu Dyzmy Gałaja z przewod-

lewizyjnych. W pierwszej połowie dekady wyeksportowano do Jugosławii m.in. „Ziemię obiecaną” i „Wesele” Andrzeja Wajdy, „Bilans kwartalny” Krzysztofa Zanussiego, „Potop” Jerzego Hoffmana, „Perłę w koronie” Kazimierza Kutza, „Chłopów” Jana Rybkowskiego, „Hubala” Bohdana Poręby, „W pustyni i w puszczy” Władysława Ślesickiego. W latach 1971-1975 sprowadzono z Jugosławii 34 filmy długometrażowe, m.in.: „Kiedy będę martwy i biały” Z. Pavlovicia, „Sutjeska” S. Delicia, „Zdarzenie” V. Mimicy, „Nokaut” V. Draskovicia, „Lot martwego ptaka” Barlovicia – AMSZ, DPWKN 10/79, w. 15, *Obecność kultury polskiej Jugosławii*; B. Płaza, *Kultura zbliża narody...*, s. 141.

³⁵ AMSZ, DPWKN 11/77, w.14, Współpraca kulturalna

³⁶ Ibidem, 14/84, w. 7, Sprawozdanie Działu Kultury Ambasady PRL w Belgradzie za rok 1979. Jak zauważa Piotr Zwierzchowski, z analizy piśmiennictwa filmowego wynika, że system jugosłowiański bardzo interesował Polaków – szerz. idem, *Recepcja kina jugosłowiańskiego w polskim piśmiennictwie filmowym*, [w:] *Polska i Jugosławia w stosunkach...*, s. 281.

³⁷ AMSZ, Dep. I 18/76, w. 4a, Notatka dotycząca realizacji umowy kulturalnej między Polską i Jugosławią (I półrocze 1971).

³⁸ AMSZ, Dep. I 16/77, w. 4, Sprawozdanie organizacyjne Ambasady PRL w Belgradzie za rok 1971; szerzej J. Szczukowska, *Kulturalna saradnja Poljske...*, s. 399-400.

³⁹ AMSZ, DPWKN 30/80, w. 12, Sprawozdanie z realizacji współpracy kulturalnej między PRL i SFR Jugosławii w 1972 r.; J. Szczukowska, *Kulturalna saradnja Poljske...*, s. 401.

niczącym Skupsztiny Mijalko Todorovićem 14 lutego 1972 r. Mijalko Todorović podzielił wówczas opinię o „zbyt małej ilości filmów polskich” w jugosłowiańskich kinach, upatrując przyczyn takiego stanu rzeczy w ich „walorach artystycznych” oraz „warunkach finansowych”⁴⁰. Możliwości dotarcia polskiej twórczości na jugosłowiański rynek kinowy utrudniało znacząco jego zorientowanie na produkcje zachodnie, głównie amerykańskie, włoskie i francuskie. Jak wynika z obserwacji ambasady w Belgradzie, generalnie we współpracy kulturalnej Jugosławii z zagranicą największy udział miały kraje kapitalistyczne, mające „do zanotowania znacznie więcej osiągnięć niż kraje socjalistyczne”⁴¹. W sprawozdaniu za 1974 r. szacowano, że import filmów z „krajów kapitalistycznego Zachodu” osiągał 75% całego jugosłowiańskiego importu w tej dziedzinie⁴². W 1946 i 1974 r. do Jugosławii „przywieziono” około 5000 filmów długometrażowych, wśród których najczęściej było filmów z krajów kapitalistycznych: amerykańskich (35,5%), włoskich (15,7%), francuskich (8,3%), angielskich (6%), zachodnioniemieckich (5,6%)⁴³. W tej sytuacji filmy z krajów socjalistycznych rzadko trafiały na ekrany kin jugosłowiańskich, częściej pokazywano je w telewizji⁴⁴ i akurat w tym zakresie Polska, można wnioskować z lektury dokumentów, osiągnęła – według rządzących – swoisty sukces. Jak słusznie napisał Dariusz Szwandrok: „Polskie filmy konkurowały na jugosłowiańskim rynku kinowym ze znacznie bardziej atrakcyjną dla masowego widza produkcją zachodnią, a tym samym w zasadzie jedyną poważniejszą możliwością zaprezentowania twórczości polskich reżyserów były emisje w publicznej telewizji”⁴⁵.

Jeśli zatem chodzi o upowszechnianie polskiej twórczości filmowej w Jugosławii, „najbardziej szerokie i efektywne” okazało się – w ocenie władz – medium telewizyjne: „Dlatego też na dobro kultury polskiej w Jugosławii zapisać można duże stosunkowo nasycenie programów TV i radia polskimi filmami, serialami, słuchowiskami, muzyką poważną i rozrywkową”⁴⁶. Telewizja jugosłowiańska była bardzo zainteresowana włączeniem do swojej oferty programowej filmów polskich, wyróżniając się w oczach sprawozdawców PRL ich systematyczną prezentacją. Już w 1972 r. wskazywano: „Istnieje potrzeba i możliwość zwiększenia

⁴⁰ D. Szwandrok, op. cit., s. 582.

⁴¹ AMSZ, DPWKN 10/79, w. 15, Aktualne zagadnienia polityki kulturalnej SFRJ w dziedzinie współpracy z zagranicą; Sprawozdanie działu kulturalnego Ambasady PRL w Belgradzie z działalności w roku 1974.

⁴² Ibidem, Sprawozdanie działu kulturalnego Ambasady PRL w Belgradzie z działalności w roku 1974.

⁴³ Ibidem, Aktualne zagadnienia polityki kulturalnej SFRJ w dziedzinie współpracy z zagranicą.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ D. Szwandrok, op. cit., s. 582. Na ten temat zob. też s. 587-588.

⁴⁶ AMSZ, DPWKN 10/79, w. 15, Obecność kultury polskiej w Jugosławii.

wymiany filmów telewizyjnych⁴⁷. W 1976 r. telewizzowie mogli obejrzeć ponad 50 dzieł Polaków (w tym kilka seriali). Według niepełnych obliczeń, przeciętnie przeznaczono wówczas w telewizji jugosłowiańskiej około 2 godzin na polski film, przy czym szczególnie chętnie, w specjalnych cyklach, prezentowano twórczość Andrzeja Wajdy i Jerzego Antczaka⁴⁸.

Dobra sytuacja utrzymywała się do końca dekady. W sprawozdaniu Ambasady PRL w Belgradzie za 1979 r. stwierdzono: „utrzymaliśmy i rozszerzyliśmy zdobyte w latach ubiegłych pozycje w telewizyjnej prezentacji polskiego filmu” oraz że „W programach telewizyjnych emitowanych z Belgradu, Zagrzebia i Sarajewa polska produkcja filmowa zajęła w roku bieżącym miejsce równe co najmniej wszystkim pozostałym krajom socjalistycznym”⁴⁹. W latach siedemdziesiątych wyemitowano takie filmy i serie, jak: „Brzezina”, „Za ścianą”, „Agent nr 1”, „Perła w koronie”, „Zabijcie czarną owcę”, „Brylanty pani Zuzy”, „Anatomia miłości”, „Czterej pancerni i pies”, „Pan Wołodyjowski”, „Ostatni świadek”, „Podróż za jeden uśmiech”, „Przez dziewięć mostów”, „Kolumbowie”, „Hrabina Cosel”, „Kochajmy się”, „A najmiłsze jest Mazowsze”⁵⁰. Ponadto telewizja jugosłowiańska pokazała dramat Wandy Jakubowskiej pt. „Koniec naszego świata” (1964) oraz film wojenny Leonarda Buczkowskiego pt. „Orzeł” (1958)⁵¹. „Ogromnym powodzeniem” cieszyły się: „Stawka większa niż życie”, „Przygody psa cywila”, a także serie „Kopernik” i „Chłopi”⁵². Jak ustalił D. Szwandrok, „Stawkę większą niż życie” wyświetlano w Jugosławii w 1971, 1972 (nie tylko w centralnej telewizji belgradzkiej, ale też w lokalnych telewizjach republikańskich w serbochorwackiej wersji językowej) i ponownie w 1975 r. ze względu na „wyrażane przez widzów duże zapotrzebowanie i liczną korespondencję przesyłaną w tej sprawie do belgradzkiej telewizji”⁵³.

⁴⁷ AMSZ, DPWKN 11/77, w. 14, Współpraca kulturalna. O zainteresowaniu TV jugosłowiańskiej polskimi filmami pisze też np. Elżbieta Kozłowska w sprawozdaniu z wyjazdu służbowego do Belgradu na FEST 76 – AMSZ, DPWKN 10/79, w. 15, Sprawozdanie z delegacji służbowej na MFF Belgrad 76 w dniach 06-16.02.1976 r. – instrukcja wyjazdowa nr 583 z dnia 6.02.76r.

⁴⁸ AMSZ, DPWKN 11/82, w. 9, Sprawozdanie z działalności informacyjno-propagandowej Ambasady PRL w Belgradzie za 1976 rok.

⁴⁹ AMSZ, DPWKN 14/84, w. 7, Sprawozdanie Działu Kultury Ambasady PRL w Belgradzie za rok 1979.

⁵⁰ AMSZ, Dep. I 18/76, w. 4a, Notatka dotycząca realizacji umowy kulturalnej między Polską i Jugosławią /I półrocze 1971/; AMSZ, Dep. I 16/77, w-4, Sprawozdanie organizacyjne Ambasady PRL w Belgradzie za rok 1971; AMSZ, DPWKN 11/77, w. 14, Sprawozdanie z działalności informacyjno-propagandowej za 1972 rok; Realizacja programu współpracy kulturalnej między PRL i SFRJ na lata 1974-1976.

⁵¹ AMSZ, DPWKN 11/77, w. 14, Notatka dot. współpracy kulturalnej z Jugosławią.

⁵² AMSZ, DPWKN 10/79, w. 15, Obecność kultury polskiej w Jugosławii.

⁵³ D. Szwandrok, op. cit., s. 582-583.

Ponadto z bardzo dobrym przyjęciem widzów spotkał się serial animowany o Bolku i Lolku, emitowany w 1973 i 1974 r.⁵⁴ W lipcu 1976 r. centralna telewizja w Belgradzie nadała kilkogodzinną audycję pod nazwą „Wieczór polski”, w czasie której pokazano m.in. film dokumentalny Romana Wionczka pt. „Homo Varsoviensis” (1965), opowiadający o powojennej odbudowie stolicy Polski, a także odcinek serialu „Czterdziestolatek”⁵⁵. Dość bogato i różnorodnie przedstawiała się obecność filmu polskiego w jugosłowiańskiej telewizji w 1979 r. (zob. tabela 1). W pierwszej połowie 1979 r. prezentowano dorobek Andrzeja Wajdy, a ponadto filmy: „Noce i dni”, „Śmierć prezydenta”, „Gdziekolwiek jesteś, Panie Prezydencie” oraz seriale „Lalka” i „Stawka większa niż życie”. Udało się także dotrzeć do SFRJ z polskim dokumentem. Z okazji święta narodowego Polski – 22 lipca, w efekcie starań ambasady wyemitowano film „o charakterze informacyjno-propagandowym” pt. „Tu Polska”. W listopadzie telewizja jugosłowiańska wyemitowała dokument pt. „Polska z lotu ptaka”, opatrzonej „specjalnie życzliwym komentarzem”. W 1979 r. zaprezentowano film dokumentalny o Polsce, zrealizowany przez TV Titograd (we współpracy z TVP). Ponadto pod koniec roku w cotygodniowym niedzielnym cyklu przedstawiano retrospektywę filmu polskiego pod hasłem „Najlepsze kinematografie świata”. Wyświetlono takie filmy, jak: „Ewa chce spać”, „Nóż w wodzie”, „Pociąg”, „Jak być kochaną”, „Pasażerka”, „Walkower”, „Życie rodzinne”, „Dzieje grzechu”. Projekcję poprzedzała rozmowa z krytykiem filmowym i publicystą Jackiem Fuksiewiczem⁵⁶.

Cieniem na opisanych pozytywach kładło się niezrozumienie zasad wymiany filmów telewizyjnych. Jej rozwój hamowały trudności „natury technicznej”. Chodzi o to, że – jak wyjaśniono w sprawozdaniu ambasady w Belgradzie z działalności w 1972 r. – „Telewizja Belgrad na przykład stale oferuje do wymiany szereg wartościowych pozycji nagrodzonych na festiwalach międzynarodowych w zamian za nasze programy. Nasza TV odpowiada, że sprzedaż filmów nie leży w jej kompetencji i należy do Filmu Polskiego. W ten sposób dwu partnerów mówi dwoma różnymi językami”⁵⁷.

⁵⁴ D. Szwandrok, op. cit., s. 583.

⁵⁵ Jak píše D. Szwandrok, emisja tej audycji „częściowo zbiegała się z kolejną 32 rocznicą powstania PRL. Podejmowano działania w celu wprowadzenia stałego zwyczaju emisji tego typu audycji w okolicach ówczesnego polskiego święta narodowego. Próby uzyskania szerszego dostępu do centralnej telewizji spełzły jednak na niczym. (...) kierownictwo jugosłowiańskiej telewizji stanowczo sprzeciwiało się tego typu propozycjom” – idem, *Stosunki polsko-jugosłowiańskie...*, s. 585-586; „Homo Varsoviensis”, <http://www.filmpolski.pl/fp/index.php?film=422262> (dostęp: 2.01.2016).

⁵⁶ AMSZ, DPWKN 14/84, w. 7, Sprawozdanie Działu Kultury Ambasady PRL w Belgradzie za rok 1979. Na temat obecności polskiego filmu w Jugosławii w latach siedemdziesiątych zob. też: D. Szwandrok, *Stosunki polsko-jugosłowiańskie...*, s. 582-588.

⁵⁷ AMSZ, DPWKN 11/77, w. 14, Sprawozdanie z działalności informacyjno-propagandowej za 1972 r.

Tabela 1. Film polski w Jugosławii w 1979 r. według miesiący

Styczeń-luty	Serial „Lalka”, reż. R. Ber, emitowany przez TV Sarajewo.
Luty	Retrospektywa filmów Andrzeja Wajdy w TV Belgrad (emisja ogólnojugosłowiańska); udział Polski w festiwalu filmowym FEST z filmami „Człowiek z marmuru”, reż. A. Wajda i „Gdziekolwiek jesteś, Panie Prezydencie”, reż. A. Trzos-Rastawiecki; film „Noce i dnie”, reż. J. Antczak, emitowany przez TV Zagrzeb.
Marzec	Film „Gdziekolwiek jesteś, Panie Prezydencie”, emitowany przez TV Belgrad.
Kwiecień	Fragment filmu „Zdjęcia próbne”, reż. A. Holland, P. Kędziński, J. Domaradzki, z obszernym omówieniem emitowany przez TV Belgrad.
Lipiec	Emisja filmu informacyjno-propagandowego „Tu Polska” w TV Belgrad z okazji święta narodowego Polski; odcinek serialu „Stawka większa niż życie”, emitowany przez TV Belgrad w audycji „Ci, którzy nas bawili”.
Sierpień	Film dokumentalny o Polsce zrealizowany we współpracy z TVP i emitowany przez TV Titograd.
Listopad	Film telewizyjny „Polska z lotu ptaka”, emitowany przez TV Belgrad.
Listopad-grudzień	Cykl filmów stanowiących retrospektywę filmu polskiego pod hasłem „Najlepsze kinematografie świata” – emitowane w niedziele i każdorazowo poprzedzone rozmową z krytykiem filmowym Jackiem Fuksiewiczem: „Ewa chce spać”, reż. T. Chmielewski; „Pociąg”, reż. J. Kawalerowicz; „Nóż w wodzie”, reż. R. Polański; „Jak być kochaną”, reż. W. J. Has; „Pasażerka”, reż. A. Munk; „Walkower”, reż. J. Skolimowski; „Życie rodzinne”, reż. K. Zanussi; „Dzieje grzechu”, reż. W. Borowczyk.

Źródło: J. Szczutkowska, *Kulturalna saradnja Poljske...*, s. 408.

Jak już zasygnalizowano, szczególnie korzystne dla kooperacji okazało się wzajemne uczestnictwo w festiwalach filmowych. Zdzisław Biegański zauważył, że połowa lat siedemdziesiątych to okres szczególnej intensywności w polsko-jugosłowiańskich kontaktach filmowych, kiedy to kinematografia polska brała udział w licznych festiwalach organizowanych na terenie Jugosławii, a „jednocześnie można było zaobserwować zainteresowanie Jugosłowian rynkiem filmowym w Polsce”⁵⁸. Obie strony przywiązywały dużą uwagę do rozwijania tej formy współpracy. Międzynarodowe festiwale filmowe odgrywały „Doniosłą rolę w realizacji celów jugosłowiańskiej polityki kulturalnej na polu wymiany z zagranicą”⁵⁹. Uczestnictwo w festiwalach pozwalało obu krajom realizować cele „propagandowo-informacyjne”. Warto jednak dodać, że zgodnie z zaleceniami władz działalność propagandowa PRL poprzez film miała być kierowana szczególnie na „Bośnię i Hercegowinę oraz Chorwację i Słowenię, wykorzystując dążenia tych republik do wyjścia z prezentacją własnej kultury narodowej na zewnątrz”⁶⁰. Z opi-

⁵⁸ Z. Biegański, op. cit., s. 257.

⁵⁹ AMSZ, DPWKN 10/79, w. 15, Aktualne zagadnienia polityki kulturalnej SFRJ w dziedzinie współpracy z zagranicą.

⁶⁰ Z. Biegański, op. cit., s. 257; J. Szczutkowska, *Polityka kulturalna PRL...*, s. 308.

sanych względów prowadzono dokładną selekcję filmów wysyłanych na festiwale: „Dla propagandy polskiej twórczości filmowej ważne jest szczególnie staranne i przemyślane dobieranie filmów na festiwale filmowe w Jugosławii. Ostatnio nie najlepiej przysłużył się tu film pt. «Zapis zbrodni», który w recenzji telewizyjnej wymieniano jako przykład trudności zaistniałych w polskiej twórczości filmowej»⁶¹. Jak wynika z dokumentu opracowanego w Belgradzie w lipcu 1976 r., „Polska uczestniczyła we wszystkich najważniejszych międzynarodowych imprezach kulturalnych w Jugosławii (...) rok rocznie w międzynarodowych festiwalach filmowych w lutym w Belgradzie oraz w lipcu w Sopocie k. Belgradu”. Z okazji tych festiwali Telewizja Belgrad nadawała polskie filmy jak: „Wesele”, „Iluminacja”, „Hubal”, a także kilka filmów A. Wajdy⁶².

Kinematografia polska była prezentowana na Międzynarodowym Festiwalu Filmowym w Belgradzie FEST, mającym charakter „festiwalu festiwali” i którego organizatorzy zwykle zapraszali najbardziej interesujące filmy z całego świata. Propozycję udziału w tym festiwalu otrzymały m.in. „Ziemia obiecana”, „Bilans kwartalny” oraz „Personel”⁶³. W programie I edycji FEST 71 (1971) znalazł się „Krajobraz po bitwie” A. Wajdy⁶⁴. W 1973 r. Dział Kulturalny Ambasady PRL w Belgradzie interweniował w związku z zamiarem organizatorów wycofania filmu „Anatomia miłości” na MFF FEST 73⁶⁵. W programie FEST 74 znalazły się: „Wesele” A. Wajdy oraz „Iluminacja” K. Zanussiego⁶⁶. W FEST 77 kinematografię polską reprezentował film „Noce i dnie” J. Antczaka, który otrzymał „znakomite recenzje w miejscowych środkach masowego przekazu”⁶⁷.

Wyjątkowe zainteresowanie w Belgradzie wzbudzała twórczość Andrzeja Wajdy⁶⁸. Podczas FEST 76 krytycy wyróżnili jego „Ziemię obiecaną”. Dzieło to znalazło

⁶¹ AMSZ, DPWKN 10/79, w. 15, Obecność kultury polskiej w Jugosławii.

⁶² AMSZ, DPWKN 11/77, w. 14, Realizacja programu współpracy kulturalnej między PRL i SFRJ na lata 1974-1976.

⁶³ Ostatecznie film telewizyjny „Personel” nie otrzymał zgody na uczestnictwo w FEST 76 – AMSZ, DPWKN 10/79, w. 15, Pismo dyr. Filmu Polskiego A. Ciężkowskiej z dnia 24 grudnia 1975 r. nr PI/HS/15763 do Biura Organizacyjnego NZK; Odpowiedź Biura Organizacyjnego NZK na pismo dyr. Filmu Polskiego A. Ciężkowskiej z dnia 24.12.1975 r. nr PI/HS/15763.

⁶⁴ D. Szwandrok, op. cit., s. 582.

⁶⁵ AMSZ, DPWKN 27/78, w. 13, Sprawozdanie Działu Kulturalnego Ambasady PRL w Belgradzie za rok 1973 (Poufne).

⁶⁶ J. Szczutkowska, *Kulturna saradnja Poljske...*, s. 403-404.

⁶⁷ AMSZ, DPWKN 13/83, w. 5, Sprawozdanie Działu Kultury Ambasady PRL w Belgradzie za rok 1977.

⁶⁸ Jak podkreśla Patrycjusz Pająk, w latach sześćdziesiątych A. Wajda był inspiracją dla serbskich filmowców. W 1961 r. wyreżyserował serbski film „Powiatowa lady Makbet” („Sibirska ledi Magbet”), którego producentem było studio „Avala Film”. To samo studio koprodukowało angielski

zło się też w dziesięć filmów wybranych na specjalny tradycyjny pofestiwalowy pokaz w Sarajewie razem z takimi amerykańskimi filmami, jak: „Szampon”, reż. H. Ashby, „Nashville”, reż. R. Altman oraz „Płonący wieżowiec”, reż. J. Guillermin (ogółem na MFF pokazano najwięcej filmów amerykańskich – 21, następnie francuskich – 13. Z bloku wschodniego przedstawiono najwięcej filmów produkcji ZSRR – 7). Ponadto Związek Artystów Plastyków Serbii przyznał „Ziemie obiecane” nagrodę za najlepszą scenografię. Jak zanotowała w swoim sprawozdaniu przedstawicielka Filmu Polskiego: „Z imprezą tą zbiegła się prezentacja dorobku Wajdy w Telewizji Jugosłowiańskiej w dotychczas niespotykanym wymiarze. Żadnemu z zagranicznych reżyserów nie poświęcono tak dużo miejsca w programie telewizyjnym. TV-Lublana w dniu 11 lutego wyświetliła „Ziemie obiecane” w programie lokalnym. Projekcja filmu została poprzedzona wywiadem z Wojciechem Pszoniakiem”. Andrzej Wajda nie uczestniczył w festiwalu. W skład polskiej delegacji na FEST 76 weszli natomiast: Krzysztof Zanussi, Maja Komorowska, Wojciech Pszoniak oraz krytycy filmowi „Kultury”, „Ekranu” i „Kina”. Krzysztof Zanussi promował wówczas swój film „Bilans kwartalny”, który – choć nie został wyświetlony w centralnym kinie festiwalowym „jako film o mniejszych walorach artystycznych i specyficznej tematyce” – cieszył się kompletem widzów i „dużym zainteresowaniem jury robotniczego”. FEST 76 towarzyszyły imprezy „Film i Kobieta” oraz „Filmowa Parada”, podczas których wyświetlono także filmy: „Bułeczka” Anny Sokołowskiej, „Zmyślenia” Jadwigi Kędzierzawskiej, „Balladę” Lechosława Marszałka oraz „Pracowitego nosiwodę” (jeden z odcinków serii animowanej „Pomysłowy Dobromir”) Romana Huszczo⁶⁹. Sukcesem dla Wajdy zakończył się także zorganizowany trzy lata później FEST 79. Prezentowany wówczas „Człowiek z marmuru” otrzymał Nagrodę Główną w plebiscycie krytyków i dziennikarzy. Nagrodę za najlepszą kreację aktorską – „Złotą Pieczęć” – przyznano Jerzemu Radziwiłowiczowi⁷⁰. „Człowiek z marmuru” otwierał FEST 79, „przy zapelnionej po brzegi 4,5 tysięcznej sali kinowej”⁷¹. „Dyskusyjna problematyka filmu” wpłynęła na udział w projekcji członków Komitetu Centralnego Związku Komunistów Jugosławii: Fadila Hodży i Vidoje Žarkovicia, którzy odebrali film „spokojnie”⁷².

sko-jugosłowiański film „Bramy raj” („Gates to Paradise”), który Wajda wyreżyserował w 1967 r. Szerzej: P. Pająk, op. cit., s. 287 i n.

⁶⁹ AMSZ, DPWKN 10/79, w. 15, Sprawozdanie z delegacji służbowej na MFF Belgrad 76 w dniach 6-16.02.1976 r. – instrukcja wyjazdowa nr 583 z dnia 06.02.1976r.; <http://filmpolski.pl>; <http://www.imdb.com>.

⁷⁰ M. Hendrykowska, *Kronika kinematografii polskiej 1895-1997*, Poznań 1999, s. 337, 359, 366.

⁷¹ AMSZ, DPWKN, 13/83, w. 5, Sprawozdanie z delegacji służbowej na FEST 79 w Belgradzie 02.02-11.02.1979 r.

⁷² D. Szwandrok, op. cit., s. 587.

Recepcja dzieła Wajdy w Jugosławii oraz wypowiedź reżysera w jugosłowiańskiej telewizji poprzedzające jeszcze pokaz festiwalowy wzbudziły zaniepokojenie ambasady w Belgradzie. W sprawozdaniu z działalności Działu Kultury za 1977 r. można przeczytać: „W ostatnich tygodniach 1977 r. dały się odczuć intensywne przygotowania do kolejnego FEST 78, w których na czołowe miejsce, w odniesieniu do Polski, wysuwały się zabiegi organizatorów o film «Człowiek z marmuru» /co miało również miejsce podczas przygotowań do Festiwalu Filmu Zaangażowanego w Belgradzie, w lipcu 1977 r./ Organizatorzy podejmowali z nami rozmowy na ten temat, w których prezentowaliśmy nasz znany punkt widzenia i tłumaczyliśmy, dlaczego nie życzymy sobie prezentacji tego filmu na Festiwalu. Mimo naszej argumentacji tytuł filmu znalazł się we wstępnych zapowiedziach festiwalowych publikowanych w miejscowej prasie⁷³. Ponadto w szyfrogramach z 22 i 30 stycznia 1979 r. wysłanych z Belgradu do Warszawy czytamy: „W naszej ocenie gospodarze będą chcieli w dalszym ciągu dyskutować politycznie «Człowieka z marmuru» (...) dot. wypowiedzi Wajdy, czy «Człowieka z marmuru» wejdzie na ekrany, i o nieprzychylnym przyjęciu filmu przez krytykę (wyczuwało się przeciwstawienie dwóch stanowisk – «ja» i «oni») oraz oceny filmu w kategoriach pozaartystycznych przez krytyków jugosłowiańskich, którzy określili go jako największe dzieło Wajdy ze względu na zawartą w nim «wizję powojennej historii komunizmu»⁷⁴. Kinematografię polską na FEST 79 reprezentowały ponadto: „Gdziekolwiek jesteś, Panie Prezydencie” Andrzeja Trzosa-Rastawieckiego oraz, w Sekcji Dziecięcej, „Nauka latania” Sławomira Idziaka. Film Trzosa-Rastawieckiego, zgodnie z relacją przedstawiciela Filmu Polskiego, „został przyjęty dobrze, choć nie przy tak dobrej frekwencji. TV Belgrad zainteresowała się zakupieniem tego filmu aby móc już w marcu zaprezentować go telewizjom⁷⁵”.

Poza „festiwalem festiwali” w Belgradzie film polski prezentowano na takich jugosłowiańskich festiwalach, jak⁷⁶: Jugosłowiański Festiwal Filmów Krótkome-

⁷³ AMSZ, DPWKN 13/83, w. 5, Sprawozdanie Działu Kultury Ambasady PRL w Belgradzie za rok 1977.

⁷⁴ Szyfrogram ambasadora w Belgradzie w sprawie wypowiedzi Andrzeja Wajdy i pokazu filmu „Człowiek z marmuru”, [w:] Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1979, red. P. Długołęcki, J. Kochanowski, Warszawa 2014, s. 79, przypis 86.

⁷⁵ AMSZ, DPWKN, 13/83, w. 5, Sprawozdanie z delegacji służbowej na FEST 79 w Belgradzie 02.02-11.02.1979 r.

⁷⁶ AMSZ, Dep. I 18/76, w. 4a, Notatka dotycząca realizacji umowy kulturalnej między Polską i Jugosławią /I półrocze 1971/; AMSZ, DPWKN 27/78, w. 13, Sprawozdanie Działu Kulturalnego Ambasady PRL w Belgradzie za rok 1973 (Poufne); AMSZ, DPWKN 11/77, w. 14, Sprawozdanie z realizacji Programu współpracy kulturalnej między PRL i Jugosławią w 1974 r.; J. Szczutkowska, *Kulturalna saradnja Poljske...*, s. 408-409; idem, *Polityka kulturalna PRL...*, s. 356; Z. Biegański, op. cit., s. 256.

trażowych w Belgradzie, Festiwal Filmów Politycznych w Sopocie, Międzynarodowy Festiwal Filmowy (MFF) w Bled, Festiwal Sztuki Filmowej w Banja Luce, Międzynarodowy Festiwal Filmu Naukowo-Technicznego w Belgradzie, Międzynarodowy Festiwal Amatorskich Filmów Studenckich w Belgradzie, Festiwal Filmów Politycznych w Splicie, Międzynarodowy Festiwal Filmów Sportowych w Kranju, Międzynarodowy Festiwal Filmów o Bezpieczeństwie i Ruchu Drogowym w Zagrzebiu, Międzynarodowy Festiwal Filmów Ekologicznych w Belgradzie, Międzynarodowy Festiwal Filmów o Ochronie Pracy w Belgradzie oraz Światowy Festiwal Filmu Animowanego w Zagrzebiu. Ponadto twórców z Polski gościli organizatorzy Festiwalu Filmów Jugosłowiańskich w Puli. Do udziału w 19. edycji imprezy (1972 r.) zaproszono Jerzego Kawalerowicza⁷⁷.

Udział w wielu z wymienionych imprez okazał się sukcesem polskich filmowców. W 1971 r. na II MF Amatorskich Filmów Studenckich w Belgradzie złote medale otrzymali: reż. Z. Kamiński za „Lekcję miłości”, reż. A. Siedlecki za „Wszystkie nasze jajka” oraz reż. K. Bukowski za „Wyspy Wielkanocne”. W 1974 r. podczas III Festiwalu Filmów Politycznych (o tematyce wolnościowej i rewolucyjnej) w Splicie Statuetką Wolności uhonorowano „Hubalą” B. Poręby. W tym samym roku I nagrodę na MF Filmów Sportowych w Kranju otrzymał film „Uczymy się pływać” M. Wortmana⁷⁸. Polskie filmy cieszyły się uznaniem członków jury MFF Naukowo-Technicznego, organizowanego przez Jugoslovensko društvo „Nikola Tesla” oraz Savez inženjera i tehničara Jugoslavije. 12 kwietnia 1974 r. dyplom honorowy przyznano twórcom filmu „Człowiek miarą wszechrzeczy”⁷⁹. Dla Polski udział w festiwalu był cenny „ze względu na możliwość zaprezentowania dorobku nauki polskiej w okresie 30 lat istnienia Polski Ludowej”, a także z uwagi na fakt, że pokazy filmów odbywały się „nie tylko na centralnym przeglądzie festiwalowym, ale również w stolicach republik, okręgów autonomicznych i w większych ośrodkach przemysłu”⁸⁰. W 1975 r. jury MF Filmów o Bezpieczeństwie i Ruchu Drogowym w Zagrzebiu nagrodziło dokument B. Sokolenki pt. „Kiedy wracam ze szkoły”, a wyróżnienie na MF Filmów Ekologicznych w Belgradzie otrzymała animacja „Szum lasu” w reżyserii Z. Kudły. W 1978 r. wyróżnienie za efekty dźwiękowe na Światowym Festiwalu Filmu Animowanego w Zagrzebiu otrzymał „Gracz” w reżyserii A. Oczko⁸¹.

⁷⁷ <http://arhiv.pulafilmfestival.hr/19-pulski-filmski-festival/> (dostęp: 2.01.2016).

⁷⁸ B. Płaza, *Kultura zbliża narody...*, s. 254, 265.

⁷⁹ AMSZ, DPWKiN 27/78, w. 13, Pismo przewodnie Ambasady PRL w Belgradzie z 14 maja 1974 r.

⁸⁰ AMSZ, DPWKN 27/78, w. 13, Notatka w sprawie udziału w VIII Międzynarodowym Festiwalu Filmu Naukowo-Technicznego w Belgradzie.

⁸¹ M. Hendrykowska, *Kronika kinematografii polskiej...*, s. 337, 359, 366.

Jeśli chodzi o uczestnictwo twórców jugosłowiańskich w festiwalach filmowych w Polsce, kinematografia SFRJ tradycyjnie reprezentowana była na festiwalu w Gdańsku i Krakowie⁸². Ponadto brała udział w Przeglądzie Filmów Świata „Konfrontacje”. W 1974 r. delegacja Stowarzyszenia Filmowców Jugosłowiańskich uczestniczyła w sympozjum filmowców krajów socjalistycznych w ramach I Festiwalu Polskich Filmów Fabularnych w Sopocie⁸³. Przywołując tę okoliczność zaznaczyć jednocześnie należy, że od 1973 r., a więc z chwilą podpisania kompleksowego Roboczego Planu Współpracy, współpraca związków filmowców obu krajów nabrała systematyczności⁸⁴. Laureatem Grand Prix „Wielki Jantar” Koszalińskich Spotkań Filmowych w 1978 r. został Bogdan Žižić i jego film „Nie wychylać się”⁸⁵. Film jugosłowiański niejednokrotnie w dekadzie nagradzono na Międzynarodowym Festiwalu Filmów Krótkometrażowych w Krakowie. W 1971 r. Nagrodę Główną – Srebrnego Smoka – otrzymał film „Kochajmy kwiaty” („Ljubitelji cvijeća”) w reż. B. Dovnikoviča. Dyplom honorowy odebrał reż. P. Golubovič za film „Śmierć wieśniaka Djurice” („Smrt paora Djurice”). Na tym samym festiwalu nagrodą Komisji UNESCO ds. Rozpowszechniania Sztuki i Literatury przez Film CIDALC (Srebrnym Medalem) wyróżniono „Grę w Sijawicę” („Šije”), reż. N. Babič. Kolejna, 9. edycja festiwalu w Krakowie (1972) okazała się sukcesem dla P. Ljubojeva, którego film „Czarne ogrody” („Črne bašte”) otrzymał Nagrodę Specjalną – Złotego Smoka. W 1974 r. Nagrodę Specjalną – Złotego Smoka – wywalczyła „Pułapka” („Zamka”) reż. A. Ilicia. W roku następnym Srebrnym Smokiem nagrodzono Z. Nikolicia i wyreżyserowany przez niego film „Marko Perov”. Ponadto na 12. Międzynarodowym Festiwalu Filmów Krótkometrażowych w Krakowie Nagrodę Międzynarodowej Federacji Krytyków Filmowych FIPRESCI przyznano filmowi „Skoczek” („Skakavač”), który wyreżyserował D. Vukotič. Zwycięzcą 13. edycji krakowskiego festiwalu zorganizowanej w 1976 r. laureatem Grand Prix – Złotego Smoka został „Jeden dzień Rajka Maksima” („Jeden dan Rajka Maksima”) w reż. Z. Lavonicia. Ten sam film otrzymał wówczas statuetkę Don Kichota – nagrodę Międzynarodowej Federacji Dyskusyjnych Klubów Filmowych FICC. W 1977 r. Srebrnym Smokiem uhonorowano „Młot” („Malj”) w reżyserii A. Ilicia, a Nagrodą Specjalistyczną – Brązowym Smokiem za muzykę – „Misję Izmeta Kozice” („Misija Izmeta Kozice”) w reżyserii P. Ljubojeva. Nagrodą Główną – Srebrnym Smokiem – wyróżniono filmy jugosłowiańskie także w konkursach z lat 1978-1980. Otrzymały ją: „Tarzan”

⁸² Z. Biegański, op. cit., s. 257.

⁸³ AMSZ, DPWKN 11/77, w.14, Sprawozdanie z realizacji Programu współpracy kulturalnej między PRL i Jugosławią w 1974 r.

⁸⁴ Z. Biegański, op. cit., s. 256-257.

⁸⁵ J. Szczutkowska, *Polityka kulturalna PRL...*, s. 353.

Z. Cakuljevicia, „Cyrk” („Cirkus”) D. Markocicia oraz „Mravi” P. Lalovicia. Ponadto w 1979 r. Nagrodę Specjalistyczną – Brązowego Smoka – otrzymał M. Petrovski za zdjęcia do filmu „Golgota”, a w 1980 r. Dyplomem Honorowym wyróżniono film „Graditelj” w reżyserii Ž. Nikoli⁸⁶.

Podsumowując, polsko-jugosłowiańska współpraca filmowa w tzw. dekadzie gierkowskiej pomimo wielu trudności rozwijała się pomyślnie, czemu sprzyjały uwarunkowania polityczne, a także życzliwość i sympatia obu narodów. Jej zakres z każdym rokiem się poszerzał, choć wiele kwestii wymagało uregulowania, a dla jugosłowiańskich partnerów bardziej atrakcyjny niż socjalistyczny był zachodni model zarządzania kulturą. Postęp uwidocznił się zwłaszcza w sferze imprez i festiwali. Porównując prowadzoną przez Jugosławię wymianę filmów z innymi krajami socjalistycznymi, oceniano, że Polska zajmowała w tej grupie „drugie miejsce po Związku Radzieckim”⁸⁷. Posługując się stwierdzeniem naczelnika Wydziału Współpracy Kulturalnej z Krajami Socjalistycznymi DIWK MSZ K. Henschke, było to „niezłe miejsce w dziedzinie filmowej”⁸⁸. Wymiana filmowa PRL – SFRJ charakteryzowała się „tendencjami wzrostowymi” i w efekcie na koniec dekady, w 1979 r., strona polska uznała, że: „Film polski znalazł w Jugosławii należne mu miejsce”⁸⁹. Chodzi przede wszystkim o obecność telewizyjną, ponieważ wejście produkcji polskich do szerokiej dystrybucji utrudniały znacząco zasady, jakimi rządził się jugosłowiański rynek kinowy. Bez wątpienia do większej promocji kinematografii obu krajów przyczyniłaby się działalność ośrodków informacji i kultury w Warszawie i Belgradzie, których – pomimo długoletnich starań – do końca dekady nie udało się jednak otworzyć⁹⁰.

⁸⁶ <http://www.krakowfilmfestival.pl/pl/archiwum/1971/nagrody>

<http://www.krakowfilmfestival.pl/pl/archiwum/1972/nagrody>

<http://www.krakowfilmfestival.pl/pl/archiwum/1974/nagrody>

<http://www.krakowfilmfestival.pl/pl/archiwum/1975/nagrody>

<http://www.krakowfilmfestival.pl/pl/archiwum/1976/nagrody>

<http://www.krakowfilmfestival.pl/pl/archiwum/1977/nagrody>

<http://www.krakowfilmfestival.pl/pl/archiwum/1978/nagrody>

<http://www.krakowfilmfestival.pl/pl/archiwum/1979/nagrody>

<http://www.krakowfilmfestival.pl/pl/archiwum/1980/nagrody> (dostęp: 28.12.2015).

⁸⁷ AMSZ, DPWKN 10/79, w. 15, Sprawozdanie działu kulturalnego Ambasady PRL w Belgradzie z działalności w roku 1974.

⁸⁸ AMSZ, DPWKN 10/79, w. 15, Pismo Naczelnika Wydziału Współpracy Kulturalnej z Krajami Socjalistycznymi DIWK MSZ K. Henschke do Wydziału Organizacyjnego NZK z 22 kwietnia 1975 r.

⁸⁹ AMSZ, DPWKN 14/84, w. 7, Sprawozdanie Działu Kultury Ambasady PRL w Belgradzie za rok 1979.

⁹⁰ Szerzej: J. Szczutkowska, *Kulturalna saradnja Poljske...*, s.411-412.